

UDK 81'373

Jerica Snoj

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša v Ljubljani

BESEDOTVORNA TEORIJA JU. D. APRESJANA NA POTI K TIPOLOGIZIRANJU SLOVARSKVE VEČPOMENSKOSTI¹

Pri nekaterih metonimičnih pomenih je mogoče ugotavljati skladnost znotrajleksemskih medpomenskih razmerij z razmerji med propozicijskimi sestavinami. Spodbuda za tovrstno tipologiziranje metonimične samostalniške večpomenskosti ne glede na prisotnost besedotvornega pomena izhaja iz teorije Ju. D. Apresjana, ki obravnava večpomenskost oziroma pomenotvorje znotraj široko pojmovanega besedotvorja.

In some metonymic meanings one can establish the congruity of internal lexical inter-semantic relations with the relations between the elements of the proposition. The idea for this kind of typology of metonymic polysemy of nouns regardless of the presence of derivational meaning derives from the theory of Y. D. Apresyan, who treats the polysemy and semantic derivation within broadly defined word derivation.

Ključne besede: slovarska večpomenskost, skladijsko besedotvorje, propozicija, propozicijski metonimični pomen, besedotvorni pomen

Key words: lexical polysemy, syntactic derivation, proposition, propositional metonymic meaning, derivational meaning

1 Uvod

1.1 Tipske spremembe v pomenskosestavinski zgradbi so bile prepoznane za najbolj splošno merilo tipologiziranja neposredno motivirane slovarske večpomenskosti endogenih leksemov. Izhajajoč iz hierarhično strukturiranega slovarskega pomena (UPS/xRPS), je bilo ugotovljeno, da sistemskost slovarske večpomenskosti obstoji na ravni nekaj tipov znotrajleksemskih medpomenskih povezav. Te povezave se tipsko medsebojno razlikujejo glede na to, katere spremembe doživi pomenskosestavinska zgradba na poti od motivirajočega k motiviranemu pomenu s stališča zasedenosti vloge UPS oz. RPS. Glede na to se znotrajleksemške medpomenske povezave ločujejo v pomensko vsebovanost in pomenske prenose (metonimija s sinekdoho in metafora).

1.2 Znotraj navedene tipologizacije je bila pri nekaterih metonimičnih motiviranih pomenih ugotovljena ožja tipologizacija, utemeljena v besedotvornem pomenu znotrajleksemsko povezanih slovarskih pomenov tvorjenke: *pisanje*: 1. 'delanje črk, števil' (P1) – 2. 'kar nastane pri tem' (P2) ≡ 'dejanje' (*pisati* → 'to, da se piše'; De) – 'rezultat dejanja' (*pisati* → 'to, kar je (na)pisano'; Rd). Tako se v skladu z definicijo

¹ Tematika sestavka je bila v nekaterih prvinah predstavljena v magistrskem delu *Tipologija slovarske večpomenskosti*, Ljubljana, Filozofska fakulteta, 2002, mentorica red. prof. dr. Ada Vidovič Muha.

besedotvornega pomena tipološkost slovanske večpomenskosti (metonimična poveza-va med P1 in P2) vzporeja s povezavo med sestavinami propozicije (De – Rd oz. povedje – neprvi delovalnik).

1.3 Navedena prekrivnost povezave med danim pomenom in iz njega izpeljanim metonimičnim pomenom z razmerjem med propozicijskima sestavinama je bila omejena na tvorjenke z besedotvornim pomenom.² V zvezi s to omejitvijo je zanimivo pojmovanje skladijskega besedotvorja pri Ju. D. Apresjanu, ki omogoča prepoznavanje propozicijskih razmerij med pomeni večpomenskega leksema tako pri tvorjenkah kot pri netvorjenkah. Za razumevanje te posplošitve je treba upoštevati njegov koncept slovanskega pomena, avtorjev siceršnji pogled na slovansko večpomenskost in specifično pojmovanje skladijskega besedotvorja.

2 Slovarki pomen, skladijsko besedotvorje in večpomenskost pri Ju. D. Apresjanu

2.0 V delu *Leksičeskaja semantika*³ sta večpomenskost in besedotvorje umeščena v skupno poglavje. (Apresjan 1995: 164–215.) V uvodu je poudarjeno, da je pojmovanje večpomenskosti usmerjano s posebnim vidikom, ki temelji na danosti, da večpomenskost besede omogoča sopomenske pretvorbe povedi na način: *Poimenovanje predmetov poteka nepredvidljivo* (večpomenski samostalnik *poimenovánje* -a s v pomenu 'dejanje') – *Predmeti dobijo svoja poimenovanja nepredvidljivo* (večpomenski samostalnik *poimenovánje* -a s v pomenu 'rezultat dejanja', 164. V možnosti sopomenskih pretvorb povedi,⁴ temelječih na večpomenskosti dane slovanske enote, je utemeljena analogija med besedotvorjem in večpomenskostjo. Za natančnejši vpogled v to pojmovanje je potrebno upoštevati specifičnosti pojmovanja slovanskega pomena in besedotvorja pri Ju. D. Apresjanu.

² V slovenskem skladijskem besedotvorju je namreč tvorjenka definirana kot pretvorbena varianta določene strukturne (funkcijske skladijske) enote, ki se z besedotvornim pomenom pretvorbno povezuje s sestavinami pomenske podstave povedi (Vidovič Muha 1988: 7–17, 25, 175–181, 185; pogl. 1.1, 1.2 povzeti po isti avtorici (tudi 2000: 29–157)).

³ Jurij Derenikovič Apresjan, *Leksičeskaja semantika*, Vostočnaja literatura RAN, 1995. – Nekatera stališča glede povezave večpomenskosti z besedotvorjem je Apresjan prvič predstavil v razpravi *Regular polysemy* v reviji *Linguistics* 142, 1974, 5–32. Ker so v drugi, predelani izdaji dela *Leksičeskaja semantika* (1995) podana z dopolnitvami, se upošteva ta izdaja.

⁴ Sopomensko pretvorbo povedi Apresjan imenuje *izosemantična transformacija* in pojav teh povedi *izosemantičnost*, s čimer razlikuje med pomensko enakostjo leksikalnih enot, za katero je ustaljen izraz sinonimija, in pomensko enakostjo (enakovrednostjo) povedi. Izraz *izosemantičnost* v skladu z Apresjanovim pojmovanjem leksikalnega pomena (*semantika znaka*) poudarja samostojnost denotativnih pomenskih lastnosti, ki pri enakem naboru v podstavni besedi in tvorjenki dejansko omogoča sopomenskost povedi.

2.1 Slovarski pomen

2.1.1 V skladu z znakovno teorijo Ch. Morrisa (1946) lastnost jezikovnega znaka nista le izraz in pomen (označujoče (r. *imanie*) in označeno (r. *semantika*) po de Saussuru (1916)), pač pa tudi skladnja znaka (r. *sintaktika znaka*) in pragmatika znaka (po Weinreihu (1966)). Kot *pomen* znaka (semantika znaka) se navadno pojmuje vednost o razredu stvari, ki jih dani znak imenuje glede na njihove skupne lastnosti, ali o razredu dogodkov, o lastnostih udeležencev in o odnosih, ki jih povezujejo. Kot *skladnja* znaka se pojmuje vednost o pravilih druženja danega znaka z drugimi znaki v besedilu. *Pragmatika* predstavlja vednost o odnosu oddajnika ali prejemnika sporočila do stvari, ki je predmet sporočila. (Apresjan 1995: 56–69.)

2.1.2 Leksikalni pomen (ali krajše pomen) Apresjan obravnava na dveh ravneh: 1. denotativna raven (referencialna): denotat znaka je razred stvari, ki jih znak označuje (naivna podoba sveta); 2. signifikativna raven: signifikat znaka je skupnost splošnih lastnosti vseh stvari danega razreda. Možna je denotativna enakost pri hkratni signifikativni različnosti: različni poimenovanji se nanašata na en sam predmet, le da sta poimenovanji vsakokrat drugače utemeljeni (primer: *središče težnosti trikotnika – točka presečišča srednjic*). Apresjan izrecno poudarja, da je v delu *Leksičeskaja semantika* uporabljan nerazčlenjen pojem *semantika znaka* ali »iz tega izpeljani pojem *leksikalni pomen*« (r. *leksičeskoe značenie*), lahko pa tudi bolj natančen pojem *denotat* ali *signifikat*, upošteva dejstvo, da se dva leksikalna pomena lahko razlikujeta ne le na denotativni ravni, pač pa tudi samo na signifikativni ravni in da je tudi to razlikovanje pomensko razlikovanje (da spada v semantiko znaka).

2.1.3 Skladnja jezikovnega znaka vključuje: 1. oblikovno in skladenjsko družljivost oz. oblikovne in skladenjske družljivostne omejitve, 2. leksikalno družljivost oz. leksikalne družljivostne omejitve (tj. s katerimi besedami (slovarskimi enotami) se lahko družijo dana beseda; leksikalna družljivost je opisljiva v obliki liste konkretnih besed), 3. semantično družljivost oz. semantične družljivostne omejitve (opisljiva v povzemalnih podatkih o semantičnih lastnostih besed, ki so preverjeno družljive z dano besedo). Leksikalni pomen in skladnja jezikovnega znaka predstavljata semantiko jezikovnega znaka.

Pomembna svojskost v pojmovanju slovarskega pomena pri Apresjanu je, da se znotraj semantike jezikovnega znaka ločujeta leksikalni pomen in družljivost.⁵

2.1.4 Pragmatika znaka vključuje širok krog pojavov od ekspresivnih elementov pomena do podatkov o položaju oddajnika in sprejemnika sporočila (*modalni okvir pomena*). Nanaša se na odnos govorečega ali naslovnika do z znakom imenovane stvarnosti. Za navajanje različnih pragmatičnih elementov pomena v slovarju (priročniku) Apresjan priporoča evidentiranje teh podatkov v posebnih razdelkih pomenskega opisa,

⁵ Pri tem avtor priznava, da je razmejevanje, kateri podatki v pomenskem opisu sodijo v leksikalni pomen in kateri v družljivost, težavno.

poleg same razlage. Tako je npr. pomembno v posebni rubriki slovarskega sestavka zapisovati konotacije, ki služijo za utemeljevanje tistih prenesenih pomenov besede, ki nimajo siceršnjih pomenskih lastnosti, ki bi utemeljevale povezavo z izhodiščnim pomenom.⁶ Modalni okvir pomena pa je treba navajati neposredno v razlagi.⁷

2.1.5 Na osnovi navedenih pogledov je pri Apresjanu *leksikalni pomen* definiran takole: semantika znaka s tistim delom pragmatike, ki sodi v modalni okvir razlage. Leksikalni pomen se prikazuje z razlago, ki je prevod besede⁸ v poseben semantični jezik (Apresjan 1995: 69).

2.2 Skladenjsko besedotvorje

2.2.1 V obravnavi besedotvorja je pri Ju. D. Apresjanu v središču pozornosti dejstvo, da besedotvorje omogoča sopomenske pretvorbe povedi:

Tkanina je bila bleščeče bela.
Belina tkanine je bila bleščeča.

Uvrstitev obravnave večpomenskosti v okvir besedotvorja pa je utemeljena v tem, da večpomenskost kot eno od jezikovnih sredstev podobno kot besedotvorje omogoča sopomenske pretvorbe povedi:

Poimenovanje predmetov poteka nepredvidljivo. ...poimenovánje -a s P1 'dejanje'
Predmeti nepredvidljivo dobijo svoja poimenovanja. ...poimenovánje -a s P2 'rezultat dejanja'

2.2.2 Besedotvorje v ožjem pomenu besede Apresjan definira kot skladenjsko besedotvorje (*sintaksičeskaja proizvodnost'* ; 164), ki je bilo kot pojav že davno prepoznano in poimenovano po znamenitem delu J. Kuryłowicza (1936). V skladenjskem besedotvorju se tvorjenka (*proizvodnoe slovo*) razlikuje od motivirajoče besede (*proizvodjaš'ee slovo*) samo po »skladenjskih lastnostih«, ne pa po »leksikalnem pomenu« (oboje v okviru Apresjanovega razumevanja teh pojmov).⁹ K skladenjskim tvorjenkam (*sintaksičeskie proizvodnye*) – tako Apresjan imenuje tvorjenke, ki omogočajo sopomenske pretvorbe povedi – v strogem pomenu besede Apresjan uvršča izglagolske samostalnike dejanja ali stanja in izpridevniške lastnostne samostalnike, razmerne pridevnike, nekatere tipe izpridevniških prislovov in številne druge. Znotraj

⁶ Mišljeni so metaforični pomenski prenosi, ki nimajo objektivno določljive povezovalne lastnosti, ki bi se eksplicitno povezovala s katero od pomenskih sestavin, in so utemeljeni v pomenskosestavinsko neopisljivi asociativni povezanosti ubesedenih vsebin.

⁷ Primer modalnega okvira pomena: *Tudi A je prišel. = tudi 'Pričakovalo se je, da ne bo prišel.'*

⁸ Za pojem jezikovnega znaka, slovarskopomenske enote, Apresjan v delu *Leksičeskaja semantika* (1995) večinoma uporablja izraz *beseda* (r. *slovo*), in ne izraza *leksem*. Pač pa *leksem* navaja v uvodu v *Slovar' sinonimov ruskogo jazyka* (2000) in ga v tamkajšnjem jezikoslovnem terminološkem slovarju razlaga: *Leksem je realna slovarskopomenska jezikovna enota. Beseda to ne more biti, in sicer prav zaradi večpomenskosti: večpomenska beseda se namreč v sporočilu lahko pojavlja samo v določenem, enem samem pomenu* (Slovar' 2000: XXII).

⁹ »Pri sintaksičeskoi derivaciji proizvodnoe slovo otličaetsa ot proizvodjaš'ego ne svojim leksičeskim značenjem, a tol'ko svoimi sintaksičeskimi svojstvami.« (Apresjan 1995: 164.)

skladenjskih tvorjenk ločuje dve skupini glede na to, v kolikšni meri se v tvorjenki ohranja leksikalni pomen motivirajoče besede: a) čiste skladske tvorjenke: izgledski samostalniki za pomen 'dejanje', 'stanje', izpridevniški samostalniki za pomen 'lastnost'; b) ne povsem čiste skladske tvorjenke, ki se v leksikalnem pomenu razlikujejo od motivirajoče besede na ravni signifikata.¹⁰ Primer: Samostalniški pomen tvorjenke *branilec* – lca m se od glagolskega pomena glagola *braniti* razlikuje v tem, da je pomen prvega delovalnika, ki je v glagolu *braniti* – im nedov. vključen poleg pomena nepravih delovalnikov, v samostalniku izražen v poudarjeni obliki: dejanje z več udeleženci (*kdo braniti koga pred kom*) je v tvorjenki prisotno kot lastnost prvega delovalnika; zato je take vrste tvorjenka »ne povsem čista skladska tvorjenka.«¹¹ Na ravni leksikalnega pomena (v okviru Apresjanovega pojmovanja; prim. zgoraj 2.1) pa se glagol in samostalnik ujemata, kar omogoča pretvorbe povedi tipa *On brani nemočne*. – *On je branilec nemočnih* (164–165).

2.2.3 Glavni pomenski tipi samostalniških skladske tvorjenk, ki omogočajo sopomenske pretvorbe povedi (Apresjan: 165–168):

1. Samostalniki s pomenom dejanja ali stanja (*delati* – *delo*, *analizirati* – *analiza*, *bežati* – *beg* itd.).
2. Samostalniki s pomenom rezultata dejanja (*prebiti steno* – *preboj stene* itd.).
3. Samostalniki s pomenom količine dejanja (*gledati* – *pogled*, *klanjati se* – *poklon*).
4. Delovalniški samostalniki:
 - a) samostalniki s pomenom vršilca dejanja¹²: *voditi* – *vodnik*, *dežurati* – *dežurni*, *pomagati* – *pomočnik*, *graditi* – *graditelj*;
 - b) samostalniki s pomenom predmeta dejanja: *jesti* – *jed*, *kuriti* – *kurivo*, *delati* – *delo*,¹³ *učiti* – *učenec*;
 - c) samostalniki s pomenom mesta: *zimovati* – *zimovanje*;
 - č) samostalniki s pomenom orodja: *pečatiti* – *pečat*;
 - d) samostalniki s pomenom sredstva: *zamazati* – *zamaz*;
 - e) samostalniki s pomenom načina: *hoditi* – *hoja*.¹⁴

2.2.4 Svojskost pojmovanja skladskega besedotvorja pri Ju. D. Apresjanu je v tem, da se skladske besedotvorje obravnava s stališča ugotavljanja sredstev za sopomenske pretvorbe povedi. Tako ima Apresjan za temelj skladskega besedotvorja razmerje med sopomenskima povedma, ki vsebujeta motivirajočo besedo (*proizvodjaš'ee slovo*) in tvorjenko (*proizvodnoe slovo*) na opisani način: *Tkanina je bila bleščéče*

¹⁰ Navedene skupine pri a) ustrezajo transpozicijskim tvorjenkam in pri b) mutacijskim tvorjenkam po Kuryłowiczu. Prim. Vidovič Muha 1988: 8.

¹¹ Prim. analogno razmišljanje v zvezi z angl. samostalnikom *actor* v: Lyons 1977: 566.

¹² V Apresjanovem besedilu *sub"jekt situaciji*.

¹³ Mišljen je samostalnik *delo* v nedejanjskem pomenu: *odložiti delo na mizo*.

¹⁴ Navedeni pomenski tipi samostalniških tvorjenk se ujemajo z besedotvornimi pomeni v slovenskem skladskem besedotvorju (Vidovič Muha 1988: 16–17, 25, 178), dodani so pomeni 'količina dejanja', 'način dejanja' in 'predmet dejanja'. Besedotvorni pomen 'način dejanja' je sicer naveden pri povezavah besedotvornih pomenov glagola s prvinami propozicije (Vidovič Muha 1988: 25), ne pa pri besedotvornih pomenih samostalnika (prim.: *Njegov govor je tako značilen, da ga med vsemi zmerom prepoznam.*).

bel. – *Belina tkanine je bila bleščeca*. To, da je pri Apresjanu eksplicitno poudarjeno izhodišče za skladijsko besedotvorje v sopomenskih pretvorbah povedi, in ne v ekvivalentnosti tvorjenke in njene skladijske podstave (da torej enota skladijskega besedotvorja ni definirana z neposrednim razmerjem med skladijsko podstavo in tvorjenko, pač pa z razmerjem med sopomenskima povedma, tvorjenima z motivirajočo besedo in motivirano besedo), pojasnjuje prvine, ki teorijo Ju. D. Apresjana razlikujejo od slovenske skladijskobesedotvorne teorije.¹⁵

2.2.5 Razmerje med pomenom tvorjenke in pomenom njene podstave (npr. tvorjenka *belina*, podstava *bel*)¹⁶ je treba razumeti znotraj Apresjanovega pojmovanja pomena jezikovnega znaka. Apresjan ugotavlja, da gre pri razmerju skladijske tvorjenke nasproti podstavni besedi za enakost »leksikalnega pomena« ob različnem »skladijskem pomenu«. Pri tem je treba pojem »leksikalni pomen« videti kot podmnožico, vključeno v pojmu semantika jezikovnega znaka: »Leksikalni pomen« je ena od lastnosti jezikovnega znaka poleg treh drugih (izraz znaka, skladijska znaka in pragmatika znaka; gl. zgoraj pri 2.1). »Leksikalni pomen« vključuje denotativni pomen in nekatere prvine pragmatičnega pomena. Skladijske lastnosti jezikovnega znaka (»skladijski pomen«) so zunaj »leksikalnega pomena«. Postavka, da je »leksikalni pomen« enak pri motivirajoči besedi in tvorjenki, ob različnem skladijskem pomenu, temelji na Apresjanovem konceptu leksikalnega pomena kot nehierarhiziranega nabora denotativnih pomenskih sestavin.

2.2.6 Utemeljevanje skladijskega besedotvorja v možni sopomenskosti povedi, vsebujočih motivirajočo besedo in motivirano besedo, ima še eno posledico: skladijske tvorjenke (tvorjenke, ki omogočajo sopomenske pretvorbe povedi) ne morejo biti določene s sistematično definiranimi pretvorbenimi variantami na strukturoskladijski ravni, pač pa samo okvirno glede na motivirajočo besedo in pomen tvorjenke (»izgla-golski samostalniki dejanja ali stanja in izpridevniški lastnostni samostalniki, razmer-

¹⁵ V slovenskem skladijskem besedotvorju je namreč tvorjenka definirana kot pretvorbena varianta določene strukturne (funkcijskoskladijske) enote; z besedotvornim pomenom se tvorjenka v nekaterih primerih pretvorbno povezuje tudi s sestavinami pomenske podstave povedi. Skladijsko besedotvorje vključuje samo tiste vzorce (strukturosskladijske in pomenskosskladijske), ki so v celoti pretvorljivi v besedotvorne sestavine. Vsaka tvorjenka je dvodelna, sestavljena iz besedotvorne podstave in obrazila, kar določa bistveno lastnost tvorjenkine skladijske pretvorbene variante – skladijske podstave; ta je vedno podredna (razen pri zloženkah tipa *rdeče-bel*). Predmetnopomenski del skladijske podstave se pretvarja v besedotvorno podstavo, vse ostalo iz skladijske podstave (s skladijskimi razmerji vred) pa v obrazilo (obrazilo). S povedno skladnjo (prvinami propozicije) se povezujejo tvorjenke, nastale z navadno izpeljavo, z izpeljavo iz predložne zveze in z medponsko-priponskim zlaganjem, zunaj povezovanja s prvinami propozicije pa ostajajo modifikacije (modificirano izpeljevanje in sestavljanje). (Vidovič Muha 1988: 1–17, 175–181.) – Slovensko skladijsko besedotvorje ločuje slovarski pomen od besedotvornega pomena. Pri besedotvornem pomenu je vsebina pomenskih lastnosti predvidena s pretvorbenim razmerjem med skladijsko podstavo in morfemskim sestavom tvorjenke (*lovec* ← [tisti, ki] lovi [-Ø], [] → -ec), medtem ko je slovarski pomen določen s hierarhiziranimi pomenskorazločevalnimi lastnostmi (*lovec*: 'kdor se ukvarja z lovom'; 'kdor si zelo prizadeva, da si kaj pridobi'). (Prav tam: 10; 25–26.)

¹⁶ Pojma *podstava tvorjenke* pri Apresjanu ni; na tem mestu je zaradi priročnosti uporabljen za poimenovanje tistega, iz česar nastane tvorjenka (pri Apresjanu *proizvodnoe slovo*).

ni pridevniki, nekateri tipi izpridevniških prislovov in številni drugi«; Apresjan 1995: 164).¹⁷

2.2.7 Povezanost nekaterih skladenjskih tvorjenk s povedno skladnjo Apresjan posredno priznava s svojim naborom glavnih pomenskih tipov samostalniških skladenjskih tvorjenk, ki omogočajo sopomenske pretvorbe povedi (gl. zgoraj pri 2.2.3). Našteva namreč prav tiste, za katere je značilno pomensko ustrežanje prvinam propozicije. Apresjan sicer eksplicitno ne omenja pojma *propozicija*; pač pa pri temeljni obravnavi medpomenskih razmerij in osnovnem ločevanju med sintagmatiko in paradigmatico našteva temeljna sintagmatska razmerja. Ta razmerja se odražajo v tipskih pomenih samostalnika. Apresjan jih imenuje *substantivni leksikalni parametri*: Si = tipsko poimenovanje prvega delovalnika, Sinstr. = tipsko poimenovanje instrumenta dejanja, Sloc. = tipsko poimenovanje mesta dejanja, Smod = tipsko poimenovanje načina dejanja in Sres = tipsko poimenovanje rezultata dejanja (Apresjan 1995: 48).

2.3 Stičišča skladenjskega besedotvorja in večpomenskosti

Če večpomenskost pojmuje kot eno od sredstev jezikovne sinonimije (omogočanje sopomenskih pretvorb povedi), potem je najbolj zanimiva lastnost večpomenskosti njena sorodnost z besedotvorjem.¹⁸ Kako daljnosežna je analogija med besedotvorjem in večpomenskostjo, je razvidno iz dvojega:

1. Pri obravnavi večpomenskosti sta uporabna pojma regularnost in produktivnost, ki sta sicer tipična besedotvorna pojma.
2. Večina regularne večpomenskosti vključuje pomenska razmerja (razmerja med motivirajočim in motiviranim pomenom), ki so enaka razmerjem, izraženim v besedotvornih pomenih.¹⁹

2.3.1 Regularnost večpomenskosti

Večpomenskost besede A s pomenoma a_i in a_j je regularna, če v danem jeziku obstoji najmanj ena beseda B s pomenoma b_i in b_j , ki se pomensko razlikujeta med seboj na enak način kot a_i in a_j , vendar s tem, da a_i-b_i in a_j-b_j nista sinonimna para (189). Primer: V besedah *kozarec*, *steklenica*, *sod* itd. je s prisotnostjo tipske pomenke dvojice 'posoda' – 'vsebina posode' uresničena regularna večpomenskost.

Večpomenskost besede A je neregularna, če pomenska razlika med a_i in a_j ne obstoji v nobeni drugi besedi danega jezika ali pa samo v sinonimih. Primer: *lopatica*: 1. 'orodje' 2. 'kost'.

¹⁷ Našteti tipi tvorjenk ustrezajo skladenjskopodstavnemu strukturnemu tipu (a) v slovenskem skladenjskem besedotvorju, imenovanem navadna izpeljava (Vidovič Muha 1988: 176–177).

¹⁸ Ta sorodnost je tolikšna, da utemeljuje vzpostavitev pojma pomenotvorje (t. *semantičeskaja derivacija*, semantična izpeljava) kot posebno vrsto besedotvorja (Apresjan 1995: 187).

¹⁹ Pojem *besedotvorni pomen* je tukaj zaradi gospodarnosti izražanja prevzet iz slovenskega skladenjskega besedotvorja. Apresjan na tem mestu misli svoje pomenske tipe samostalniških tvorjenk, kot so navedeni zgoraj pri 2.2.3, za katere pa v skladu s slovensko skladenjskobesedotvorno teorijo ugotavljamo, da vključujejo besedotvorni pomen (gl. še 2.2.7).

Apresjan poudarja, da za regularnost večpomenskosti zadošča, da se v pomenskih parih različnih nesinonimnih besed ponavlja tip določene pomenske razlike, in ne razlika sama. Primer: *pas*: 'najožji del trupa tik pod prsmi' – 'trak za zavezovanje na tem delu telesa', *peta*: 'del stopala' – 'nogavica na tem delu stopala'. Kljub popolni različnosti obeh medpomenskih razmerij sta obe razmerji istega tipa: 'del telesa' – 'oblačilo na tem delu telesa'. Ugotavlja, da je regularnost pri večpomenskosti neke vrste frazeologizacija določenega pomenskega razmerja, podobno, kot je to pri večini besedotvornih tipov.²⁰

Regularnost je značilnost metonimičnih pomenskih prenosov; neregularna večpomenskost je bolj značilna za metaforične prenose. Prav tako je regularnost običajno značilna za neposredno večpomenskost; posredna večpomenskost je pogosteje neregularna.

Večpomenskost, ki je avtomatični rezultat besedotvornih postopkov ali posledica večpomenskosti obrazil, nima lastnih značilnosti, izhajajočih iz medpomenske povezanosti, zato je po Apresjanovem mnenju pri obravnavi večpomenskosti ni treba upoštevati.²¹ Dokaz za to, da dana večpomenskost ni avtomatična posledica besedotvornega postopka, pač pa temelji na neposredni medpomenski izpeljavi, je obstoj dane kombinacije pomenov pri tvorjenkah različnih besedotvornih vrst, zlasti pa obstoj dane kombinacije pri netvorjenkah (189–191).

2.3.2 Produktivnost večpomenskosti

Pojem produktivnosti pri večpomenskosti ni tako popolnoma analogen besedotvorni produktivnosti kot pojem regularnosti.²²

Tip regularne večpomenskosti A–B predstavlja produktivno večpomenskost, če za vsako besedo s pomenom A velja, da je lahko uporabljena tudi v pomenu B. Primer: Če imamo samostalnik s pomenom 'posoda', potem ta samostalnik pomeni tudi 'količina snovi, ki je lahko v tej posodi'; če imamo glagol, ki pomeni 'učinkovati z ostrim pred-

²⁰ Na tem mestu je dobesedno prevzet Apresjanov izraz *besedotvorni tip*, ker Apresjan nikjer ne imenuje besedotvornega pomena, čeprav bi ga glede na vsebino izvajanj na tem mestu lahko uporabili. Sploh bi s stališča dognanj slovenskega skladijskega besedotvoja lahko Apresjanovo primerjavo večpomenskosti z besedotvorjem še precizirali: V besedotvorju se Apresjanova omemba »frazelogizacije« medpomenskih razmerij nanaša na predvidljivost skladijske podstave, ki je pretvorba tvorjenke. Skladijska podstava s svojo definirano in povezanostjo z določeno besedotvorno vrsto in besedotvornim pomenom (Apresjan s frazeologizacijo pri »besedotvornih tipih« dejansko opozarja prav nanj) je tisto, kar je v besedotvorju frazeologizirano na enak način kot medpomenska razmerja pri regularni večpomenskosti. Besedotvorni pomen s svojo utemeljenostjo v pretvorbno predvidljivi povezanosti med pomenom tvorjenke in prvino propozicije (pretvorjena v obrazilo) predstavlja najvišjo stopnjo frazeologizacije v besedotvorju relevantnega pomenskega razmerja.

²¹ Te vrste večpomenskost ustreza večjemu delu posredno motivirane večpomenskosti, pri kateri imajo pomeni večpomenskega leksema skupno izhodišče v določenem pojmu, samostojno obstoječem zunaj znotrajleksemsko povezanih pomenov in neodvisno od njih. Prim. Snj 2004: 99–102.

²² Apresjan poudarja, da je pojem produktivnosti besedotvornega sredstva, ki je običajno ovrednotena s številom tvorjenk, ki jih dana besedotvorno sredstvo proizvede, težko prilagoditi večpomenskosti; v pomenu večpomenske besede je namreč novi pomen, nastal v diahronem procesu, težko razlikovati od novotvorbe, ki je rezultat izpolnitve določenega sinhronnega modela (in edina relevantna s stališča produktivnosti pri večpomenskosti). (Apresjan 1995: 191.)

metom', potem ima vedno tudi pomen 'narediti kaj, delujoč z ostrim predmetom'. Produktivnost je določena samo s popolnostjo okvira enot z dano kombinacijo lastnosti.²³ Regularna večpomenskost, ki ne izpolnjuje tega pogoja, je neproduktivna.

2.3.3 Analognost relevantnih pomenskih razmerij pri večpomenskosti in skladijskem besedotvorju

Poleg že navedenega imata besedotvorje in večpomenskost še eno skupno lastnost: Če si ob pomenskih tipih 'vršilec dejanja', 'sredstvo dejanja', 'rezultat dejanja', 'mesto dejanja' itd. v smislu skladijskega besedotvorja zamislimo besedotvorne postopke za njihovo izražitev, potem se pokaže podobnost med besedotvornimi sredstvi za izražanje teh pomenov in modeli regularne večpomenskosti. Po Apresjanovi oceni so redki besedotvorni tipi ruskega jezika (manjšalnice in večalnice samostalnikov, imena mladih bitij, pridevniki s pomenom nepolne stopnje lastnosti, tvorjenke s pomenom subjektivne ocene in vrsta drugih),²⁴ ki nimajo vzporedja v regularni večpomenskosti. Prav tako se samo nekatere kombinacije pomenov, značilne za regularno večpomenskost, ne prekrivajo z besedotvornimi tipi (npr. 'stran neba' – 'veter, ki piha s te strani'). Torej so osnovni tipi pomenskih odnosov, ki so izraženi z besedotvornimi tipi, prisotni tudi pri večpomenskosti, in nasprotno. Zato so številni tipi regularne večpomenskosti, podobno kot ustrezni besedotvorni tipi, udeleženi v sopomenskih in implikativnih pretvorbah povedi.

2.4 Povezanost besedotvorja in večpomenskosti z ozirom na tipologizacijo slovarske večpomenskosti

2.4.1 Apresjan vzpostavlja analogijo med večpomenskostjo in besedotvorjem preko vloge, ki jo ti dve ravni – nekateri tipi skladijskih tvorjenk in nekateri tipi večpomenskosti – opravljata pri sopomenskih pretvorbah povedi. Sopomensko pretvorbo povedi je ob tem treba videti kot možno konkretizacijo jezikovnosistemskih povezav, obstoječih v propoziciji med njenimi sestavinami. Še enkrat ponazorimo s primerom:

Sopomenska pretvorba povedi na osnovi besedotvorja:

Tkanina je bila bleščeče bela. – Belina tkanine je bila bleščeča.

Sopomenska pretvorba povedi na osnovi večpomenskosti:

Straža je trajala do jutra. – Straža je odšla zjutraj.

Razmerje med motivirajočo besedo in motivirano besedo se s stališča vloge pri sopomenskih pretvorbah povedi kaže enakovredno razmerju med motivirajočim pomenom in motiviranim pomenom:

motivirajoča beseda : tvorjenka \equiv motivirajoči pomen : motivirani pomen

²³ Pomenska dvojica 'denarna enota' – 'bankovec/kovanec te enote' je primer produktivne večpomenskosti v Apresjanovem pojmovanju: Pojem denarne enote povsem predvidljivo vključuje pojem materializiranega ustreznika, torej je tudi iz pomena 'denarna enota' v vseh primerih metonimično tvorjen pomen 'plačilno sredstvo vrednosti te enote'.

²⁴ Vse naštetu je v slovenskem skladijskem besedotvorju definirano kot modifikacijska izpeljava; prim. Vidovič Muha 1988: 177.

Na tej osnovi Apresjan napoveduje, da so mnogi tipi regularne večpomenskosti (znotrajleksemski pomenski pari) analogni nekaterim skladenjskim tvorjenkam (razmerja tvorjenk nasproti motiviranim besedam). Torej se motivirani pomeni pri večpomenskosti lahko povezujejo s pomeni propozicijskih sestavin analogno temu, kot se s sestavinami propozicije povezujejo tvorjenke preko besedotvornih pomenov.

2.4.2 Pri obravnavanju analogije med besedotvorjem in večpomenskostjo je pomembno upoštevati, da Apresjan poudarja samostojnost besedotvorja in večpomenskosti kot dveh različnih jezikovnosistemskih ravni. Kot je bilo že omenjeno, po njegovem večpomenskosti, do katere pride avtomatično z besedotvornimi procesi, s stališča večpomenskosti ni relevantna. Prav tako se morajo pomenska razmerja regularne večpomenskosti na ravni znotrajleksemske medpomenske povezanosti obravnavati brez razlikovanja tvorjenk in netvorjenk. Npr.: Večpomenskost pri pri leksemu *straža* -e ž se nanaša na pomena (1.) 'dejavnost, ki se ukvarja z varovanjem, branjenjem, nadzorovanjem koga, česa' in (2.) 'oseba, skupina oseb, ki opravlja to dejavnost'. Pomena sta medsebojno tvorno povezana po tipu 'dejavnost' – 'vršilec te dejavnosti', pri čemer je s stališča povezanosti poudarek na metonimičnem značaju povezave, medtem ko je tvorjenost iz iste besedotvorne podstave (*stražiti*: (1.) → 'to, da se **straži**'; (2.) → 'tisti, ki **straži**') nerelevantna.

2.4.3 Ugotovljeno je torej, da so medpomenske povezave večpomenskega leksema v nekaterih primerih metonimično motivirane večpomenskosti lahko enake povezavam med sestavinami propozicije: *straža* -e ž (1) 'dejavnost, ki se ukvarja z varovanjem, branjenjem, nadzorovanjem koga, česa' in (2.) 'oseba, skupina oseb, ki opravlja to dejavnost' ≡ 'dejanje' – 'vršilec dejanja', in sicer ne glede na to, ali gre za tvorjenko ali netvorjenko. Glede na to se prekrivnost znotrajleksemskih medpomenskih povezav s povezavami propozicijskih sestavin prepoznavajo kot novo merilo za tipologiziranje metonimično motivirane večpomenskosti, s katerim se vzpostavlja samostojen tip motiviranih pomenov: propozicijski metonimični pomeni.

3 Propozicijski metonimični pomeni slovenskih samostalnikov

3.1 Povezovanje slovarskega pomena in propozicijskih sestavin pri tvorjenkah z besedotvornim pomenom

3.1.1 Povezovanje tipologije večpomenskosti s propozicijo²⁵ je bilo v slovenskem jezikoslovju doslej posredno prisotno v tem, da je bilo pri nekaterih tvorjenkah, ki imajo besedotvorni pomen, med slovarskimi pomeni, ustrezajočimi različnim bese-

²⁵ Propozicija je pojmovana kot univerzalni vzorec sintagmatskega povezovanja slovarskih enot v sporočilo. Z zgradbo iz sestavin {povedje + udeleženci} vključuje vsa sintagmatska razmerja, možna med povedijskim leksemom in udeleženskimi leksemi. Prim. Toporišič 1982: 225-228; Crystal 1991: 282; Toporišič 1992: 192; Halliday 1994: 70-71.

dotvornim pomenom, ugotovljeno metonimično razmerje.²⁶ Tvorjenka z besedotvornim pomenom je namreč preko svoje skladenjske podstave (definirana nestavčna besedna zveza) pomensko povezana s sestavino propozicije, kar je v tvorjenki materializirano prisotno v obrazilu. Tako je bilo pri slovenskih izglagolskih samostalnikih na ravni besedotvornih pomenov metonimično razmerje delno že tipologizirano (Vidovič Muha 2000: 137–138)²⁷ in ponazorjeno z izglagolskimi samostalniki, ki poleg pomena 'dejanje' vključujejo pomen še katere od sestavin pomenske podstave povedi: 'dejanje' – 'rezultat dejanja' (*pisanje, žaganje* itd.), 'dejanje' – 'predmet za dejanje' (*šivanje, korektura, učenje* itd.), 'dejanje' – 'sredstvo dejanja' (*dekoracija, dokumentacija* itd.), 'dejanje' – 'vršilec dejanja' (*vlada, godba, konkurenca* itd.), 'dejanje' – 'čas dejanja' (*žetev, košnja* itd.); 'dejanje' – 'mesto dejanja' (*izolacija, prehod* itd.).²⁸

V obravnavanih primerih je dvojica metonimično povezanih slovarskih pomenov prekrivna z dvojico besedotvornih pomenov. Definijska lastnost besedotvornega pomena namreč je, da na ravni kategorialnega pomena uresničuje povezanost skladenjske podstave tvorjenke z določeno sestavino propozicije:

²⁶ Predvidljivost povezave slovarskega pomena z določenim udeležencem je mimogrede nakazana na začetku poglavja *Upovedovanje v Novi slovenski skladnji* J. Toporišiča: »Če za podstavo povedi vzamemo besede *riba, Andrej, ujeti* in *včeraj*, hitro ugotovimo, da je povedje lahko le *ujeti*, 1. delovalnik le *Andrej*, 2. pa *riba* (ker bi sicer *riba* ujela *Andreja*, kar je za naše razmere manj verjetno), okoliščina pa je *včeraj*. Razporeditev vlog ne bi bila tako jasna, če bi imeli podstavo s prvinami *Tine, Tone* in *srečati*, kjer je 1. delovalnik lahko *Tine* ali pa *Tone*, saj lahko *Tine* sreča *Toneta* ali pa *Tone Tineta*.« (Toporišič 1982: 225–226.) – Razmerje, analogno tistemu med sestavinami propozicije, obstoječe na ravni pomenskosestavinske zgradbe glagolskih leksemov, je upoštevano kot tipologizirajoče merilo glagolskih sestavljenk (Rože *docvetijo* (glagolsko dejanje je pomenska sestavina D1) – Kosci *dokosijo* (D1 je pomensko neodvisen od podstavnega glagola). (Vidovič Muha 1993: 161–192). Prim. tudi tipologiziranje pomenov glagolskih tvorjenk glede na to, s katerimi sestavinami propozicije se povezujejo, npr. *gozdariti* 'biti gozdar' se povezuje s povedjem, *gubati* 'delati gube' se povezuje s D4 itd. (Vidovič Muha 1985: 47–59).

²⁷ Na tem mestu je omenjen tudi Breznik, ki metonimični razvoj drugotnih pomenov (sicer diahroni razvoj) na primeru ruske zloženke *vodonoša* (*vodonosec) razlaga takole: »... prvotna oblika je bila **vodonos**, kar že samo po sebi pomeni nekako dejanje (nošenje vode), po metonimiji (ne po metafori, kakor pravi Jagić) pa pomeni tudi povzročitelja dejanja. Končnica *-ja* je pristopila šele pozneje, da se je razlikovanje pomena bolj poudarilo. V vseh glagolskih zloženkah se da izvesti pomen na *dejanje*; iz dejanja se je razvil pomen *povzročitelja* ali *kraj* ali *čas* dejanja itd.; n. pr. *senoseč* pomeni prvotno *dejanje* (košnja, tako še v češčini), nato je prevzela beseda pomen: *kraj* košnje (travnik ...), drugod *povzročitelja* dejanja ... » (Breznik 1944: 70–71 oz. 18–19.)

²⁸ Sestavine pomenske podstave povedi (povedje, delovalniki in okoliščine) se uresničujejo v predvidenih pomenih: Pov (povedje) ← De (dejanje), L (lastnost), S (stanje); [D1]ž+ (potencialni prvi delovalnik s KPS živo+) ← Vd (vršilec dejanja) / Nl (nosilec lastnosti) / Np (nosilec povezave); [D1]ž- (potencialni prvi delovalnik s KPS živo-) ← Pd (predmet za dejanje) / Pl (predmet kot nosilec lastnosti) / Pp (predmet kot nosilec povezave); D4 (potencialni četrti delovalnik) ← Rd (rezultat dejanja); D6 (potencialni šesti delovalnik) ← Sd (sredstvo dejanja); Ok (okoliščina kraja) ← Md (mesto dejanja) / Mk/č (mesto koga/česa); Oč (okoliščina časa) ← Čd čas dejanja) / Čk/č (čas koga / česa). (Vidovič Muha 1984; 1988: 10–17, 18, 178; 2000: 29.) – Navedeni pomeni so torej predvideni pomeni sestavin pomenske podstave povedi (propozicije). Povsem analogen tem pomenom je nabor t. i. elementarnih semioloških funkcij jezika, kot jih našteva Ufimceva: nominacija (analog. delovalnikom), predikacija (analog. povedju), lokacija (analog. krajevni in časovni umestitvi). (Ufimceva 1986: 65.) – Ker je poimenovanje »sestavina pomenske podstave povedi« kot tudi iz njega izpeljane prilastkovne zveze (*pomenskopodstavne povedne sestavine ipd.) neprikladno za rabo v besedilu, se v nadaljevanju poenostavljeno zamenjuje s poimenovanjem »propozicijski« (propozicijske sestavine, propozicijski pomeni, propozicijska večpomenskost), kljub pomenski ohlapnosti takega pridevnika ('ki je v zvezi s propozicijo').

pisánje -a s

1. prekiniti pisanje: {pisati} → 'to, da se piše' = besedotvorni pomen 'dejanje' (De); propozicijska sestavina povedje
2. prebrati pisanje: {pisati} → 'to, kar je (na)pisano' = besedotvorni pomen 'rezultat dejanja' (Rd); propozicijska sestavina delovalnik

Povezava pomena tvorjenke s sestavinami propozicije je v skladenjskem besedotvorju torej aktualna s stališča pretvorbene vrednosti obrazila. (Vidovič Muha 1988) Zaradi homonimnosti obrazil – dano obrazilo lahko površinsko ustreza pretvorbam več različnih propozicijskih sestavin – se v enem leksemu lahko združujejo različni besedotvorni pomeni.

3.1.2 Pri tem je treba upoštevati, da besedotvorni pomen obstoji na ravni besedotvorne skladnje in je delno prekriven s slovarskim pomenom leksema.²⁹ Zato je treba pri obravnavi slovarske večpomenskosti ločevati med besedotvornim pomenom in večpomenskostjo (Vidovič Muha 1988: 10; 1986: 88–89). Medpomenska znotrajleksemska razmerja se namreč s stališča večpomenskosti obravnavajo na ravni slovarskega pomena, ki je samostojna raven, različna od ravni skladenjskega besedotvorja in besedotvornih pomenov. Ugotovljena vzporednost, analogija med povezavami med slovarskimi pomeni večpomenskega leksema in povezavami sestavin propozicije pa predstavlja povezovanje dveh jezikovnosistemskih ravni: slovarskopomenske ravni in ravni povedne skladnje.

Ločevanje ravni slovarskega pomena in besedotvornega pomena se praktično kaže takole: Pri leksemu *pisánje* -a je s stališča večpomenskosti pomembno razmerje med pomenoma (1.) 'delanje črk, številčk na gladki površini' in (2.) 'kar nastane pri delanju črk, številčk na gladki površini'. Pomenskosestavinska zgradba obeh pomenov potrjuje, da je drugi pomen metonimično tvorjen iz prvega (Vidovič Muha 2000: 136–142). Za tako ugotovljeno razmerje se šele nato lahko zastavlja vprašanje, ali hkrati s tem morda združuje pomena v smislu predvidljivih povezav, ustrežajočih besedotvornim pomenom oziroma sestavinam propozicije, v primeru *pisánje* -a s npr. 'to, da se piše' = De (povedje) in 'to, kar se (na)piše' = Rd (delovalnik).

Pomembno je, da je izhodišče za ugotavljanje morebitne prekrivnosti danega znotrajleksemskega razmerja s katerim od razmerij med sestavinami propozicije prav razmerje motivirajočega in motiviranega pomena, in ne morda prekrivnost samo katerega od posameznih pomenov. Samo v tem primeru je namreč v dvojici neposredno motivirane slovarske večpomenskosti utemeljeno videti potencialno uresničitev propozicije. Za prikazano dvojico motivirajočega in motiviranega pomena pri *pisánje* -a s ('delanje črk, številčk na gladki površini' – 'kar nastane pri delanju črk, številčk na gladki površini') je s tega stališča mogoče potrditi, da je prekrivna z razmerjem propozicijskih sestavin povedje – neprvi delovalnik.

²⁹ »Besedotvorni pomen je vezan na pomen tvorjenkinih morfemov, izhajajoč vedno iz nasprotja besedotvorna podstava – obrazilo. Razčlenitev (predmetno)pomenske vsebine je vezana, kot je znano, na ugotavljanje in hierarhiziranje tistih lastnosti, ki so lahko pomenske. Tako je npr. beseda *lovec* slovarsko 'kdor se ukvarja z lovom, kdor si zelo prizadeva, da si kaj pridobi', besedotvornopomensko pa [tisti, ki] lovi[-Ø], [] → -ec, lov- ...« (Vidovič Muha 1988: 10.) – »Spoznanje o samo delni prekrivnosti besedotvornega in slovarskega pomena tvorjenk je bilo verjetno povod za besedotvorno teorijo, ki sploh ne priznava besedotvornega pomena.« (Vidovič Muha 1986: 88–89.)

3.2 Razširitev povezovanja znotrajleksemskih medpomenskih povezav s propozicijskimi povezavami na področje netvorjenk

Večpomenski izglagolski samostalniki, ki razvidno vsebujejo poobraziljeni pomen 'dejanje', torej enega od povedijskih pomenov (povedje kot nujna sestavina propozicije), predvidljivo izpolnjujejo pričakovanje, da katera od znotrajleksemskih medpomenskih povezav ustreza kateri od povezav med propozicijskimi sestavinami. Postavlja se vprašanje, v kolikšni meri je to ugotovljivo pri netvorjenkah, ki nimajo besedotvornega obrazila in so torej brez izrazno uresničene povezave pomena s propozicijsko prvino.³⁰

Če se ozremo po danosti, ki je pri ugotavljanju povezanosti s propozicijskimi pomeni predvidoma relevantna v enaki meri pri tvorjenkah kot netvorjenkah, potem je to zgolj dana medpomenska povezava, dano metonimično medpomensko razmerje; v tej danosti se večpomenskost netvorjenk ne razlikuje od večpomenskosti tvorjenk. Pri ugotavljanju, ali medpomensko razmerje $[P_m : P_{Mn}]$ ustreza razmerju med sestavinama propozicije $\{Pov: D/O\}$, je mišljena abstraktna propozicija, v kateri se kot dano medpomensko razmerje hkrati lahko uresničujeta oba znotrajleksemsko povezana različna pomena P_m in P_{Mn} .³¹ Ker je o propoziciji mogoče govoriti le v primeru, da je potrjena prisotnost povedja, mora biti v danem medpomenskem razmerju večpomenskega leksema en slovarski pomen tak, da ustreza povedju (P (Pov)), drugi pa mora ustrezati delovalniku ali okoliščini (kraja ali časa) (P (D/O)):

$$\{P_m : P_{Mn}\} \equiv \{P(Pov) : P(D/O)\}$$

Ker je predmet obravnave tipologiziranje samostalniške večpomenskosti, se predvidevajo precejšnje omejitve glede tega, kateri samostalniški pomeni netvorjenih samostalnikov – torej samostalnikov, pri katerih je izključen izglagolski pomen 'dejanje' – so sploh možni kot povedijski pomeni. Predvidevati je mogoče, da so to zlasti samostalniški slovarski pomeni, ki vsaj globinsko omogočajo povedkovno rabo in odpirajo možnost te propozicijske sestave:

Pov (pomožni glagol + samostalnik 'lastnost', 'stanje') + D 1 ('nosilec lastnosti', 'nosilec stanja') / O(k/č)

Za primer vzemimo samostalnik *noša* -e ž, ki je v SSKJ razložen z metonimično povezanima pomenoma: 1. 'oblačilo, oprava, značilna za prebivalce kakega področja, dobe, pripadnike kakega sloja' in 2. 'kdor je oblečen v taka oblačila'; slovarski razlagi poenostavimo tako, da z nadpomenskama izrazimo tipologizirano metonimično razmerje: P_m 'oblačilo' – P_{Mn} 'oblečeni v to oblačilo'.

Motivirani metonimični pomen 'oblečeni v to oblačilo' je s pridobljeno kategorialno pomensko sestavino (KPS) človeško+ (med metonimično spremembo) v okviru danega medpomenskega razmerja ustrezen za mesto D1, in sicer kot tipski pomen

³⁰ Spodbuda za ugotavljanje propozicijskih razmerij pri netvorjenkah prihaja iz primerjanja besedotvorja in pomenotvorja (večpomenskosti) pri Ju. D. Apresjanu (1995), in sicer iz predpostavke, da imata obe področji podobno vlogo pri omogočanju sopomenskih pretvorb povedi.

³¹ Mišljena je abstraktna propozicija, iz katere bi z vnosom danega leksema na mesti obeh znotrajleksemsko povezanih propozicijskih prvin dobili poved **Noša ('oseba') si je slekla nošo ('oblačilo')*.

'nosilec lastnosti'. Motivirajoči pomen 'oblačilo' pa omogoča uporabo samostalnika v povedkovni rabi, kar se na strukturni ravni potrjuje v sintagmatskih zvezah *biti oblečen v nožo*, *biti v noši*, *hoditi v noši*. V teh zvezah nastopa samostalnik *nóša* -e ž kot imenski del povedka, torej v uresničitvi povedja, v katerem samostalnik *nóša* -e ž ustreza sestavini pomena 'lastnost' (L = **oblečen** v nožo). S tem je pomen 'oblečeni v to oblačilo' s KPS človeško+ hkrati potrjen kot delovalniški pomen 'nosilec lastnosti' (NI), kar pomeni poleg povedja drugo nujno sestavino propozicije.

Izhodiščno enačbo $\{P_m : P_{Mn}\} \equiv \{P(\text{Pov}) : P(\text{D/O})\}$ je torej na osnovi ugotovljenega mogoče prevesti v: $\{P_m : P_{Mn}\} \equiv \{L : NI\}$

3.3 Tipologija propozicijskih metonimičnih pomenov

3.3.1 Obvezna lastnost večpomenskih samostalnikov s propozicijskim metonimičnim pomenom je, da vključujejo povedijski pomen ('dejanje', 'lastnost', 'stanje'), večinoma kot motivirajoči pomen.³² V tej vrsti samostalnikov prevladujejo izglagolski tvorjeni samostalniki, ki z vsebovanjem pomena 'dejanje' kot ključnega povedijskega pomena predstavljajo opazno in dobro ločljivo skupino znotraj vseh samostalniških metonimij.³³ Glede na to, da so med samostalniki s propozicijskimi metonimičnimi pomeni najštevilnejši leksemi z motivirajočim pomenom 'dejanje',³⁴ so ti v tipologiji na prvem mestu, sledijo jim tisti z motivirajočim pomenom 'lastnost' in 'stanje'.

³² Osnova za predstavljeno tipologijo so večpomenski samostalniki v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika*, pri katerih je bilo načrtno obdelanih 2673 znotrajleksemskih medpomenskih razmerij; priložnostno so upoštevana tudi druga razmerja. Obsežneje o abstrahiranju znotrajleksemskih medpomenskih povezav iz slovarskih razlag za potrebe tipologije slovarske večpomenskosti prim. Snoj 2004: 86–102.

³³ To dejstvo je v obstoječih tipologijah metonimične večpomenskosti splošno upoštevano. Filipec ima za metonimije s pomenom dejanja posebno skupino znotraj razvrstitve samostalniških metonimij v pet glavnih skupin glede na to, čemu se prisoja osnova metonimičnega prenosa: A) metonimični prenosi na osnovi dejanja (ilustracija, konstrukcija, konkurenca, izolacija), B) na osnovi predmeta (drevo – izdelek iz drevesa), C) na osnovi mesta (mesto – ljudje na tem mestu), D) na osnovi lastnosti in stanja (dobrota, neumnost), E) na osnovi dela in celote (Filipec 1985: 115–117). Prav tako tudi Apresjan posebej obravnava metonimije z izhodiščnim pomenom dejanja, stanja, lastnosti (povedijski pomeni) tako, da ločuje znotraj regularne večpomenskosti samostalnikov dve glavni skupini: delovalniške pomene (*aktantnye značenija*) in druge tipe pomenov (Apresjan 1995: 193–200).

³⁴ V *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* je bilo te vrste slovarske metonimije pričakovati pri samostalnikih s tipom posredne slovarske razlage 'glagolnik od ...', poleg tega pa še pri drugih izglagolskih samostalnikih. Z razlago 'glagolnik od ...' je v SSKJ razloženo 5245 leksemov (podatek iz elektronske izdaje, Ljubljana, DZS, 1998), med katerimi je potrebno »ročno« ugotavljati tiste, ki so večpomenski v smislu neposredno motivirane večpomenskosti. Namreč: Nedejanjski metonimični pomen je znotraj redakcij z razlago 'glagolnik od ...' lahko prikazan kot samostojni pomen z lastno razlago, lahko pa je samo nakazan s ponazarjalnim zgledom za poševnico, brez samostojne slovaropisne note; v teh primerih, ki povsem prevladujejo, je metonimično tvorjeni pomen treba v vsakem primeru posebej razbrati med navedenimi zgledi. – Za ugotovitev okvirnega razmerja med vsemi leksemi z razlago 'glagolnik od ...' in tistimi medpomenskimi povezavami med njimi, ki se uvrščajo v neposredno motivirano večpomenskost in so torej edine potencialne kandidatke za propozicijske metonimične pomene, so bili pregledani vsi sestavki z razlago 'glagolnik od ...' pri črkah A–H. Med njimi je 39 leksemov, ki se uvrščajo v neposredno motivirano večpomenskost, vsi ostali samostalniki z razlago 'glagolnik od' so enopomenski ali uvrščeni v posredno motivirano večpomenskost, zlasti v t. i. podstavno večpomenskost.

3.3.2 Propozicijski metonimični pomeni iz povedijskih pomenov

1. 'dejanje' – 'vršilec dejanja' / 'dejavnost' – 'vršilec dejavnosti'

grabež -a m: 'pohlepno prisvajanje dobrin': Vojna je primeren čas za splošen grabež ... // 'človek, ki si pohlepno prisvaja dobrine': Stari grabež je zapustil veliko premoženje³⁵

Gl. še: *vódstvo, mizárstvo; administracija, admiraliteta, agentura, aktiv, asistenca, aviacija, avtoprevozníštvo, gverila, menedžment, manufaktura, medicina, obramba, razsodništvo, reakcija, radiodifuzija, radio, radiotelevizija, ravnateljstvo, režim, vodstvo, železnica.*

2. 'dejanje' – 'predmet za dejanje'

rekláma -e ': 'javno opozarjanje na kaj, navadno z navajanjem dobrih lastnosti, z namenom pridobiti kupce, obiskovalce': Reklama je zelo povečala prodajo; naročiti, plačati reklamo ... // 'kar je namenjeno takemu opozarjanju': brati, objavljati, poslušati reklame; pred prikazovanjem filma predvajati reklame; avtobus z reklamo za pivo / Svetlobna reklama se je prižigala in ugašala / postaviti reklame ob cesti.

Primeri, ki bi v tolikšni meri kot zgoraj navedeni vzorčni ustrezali dvojici 'dejanje' – 'predmet za dejanje', so redki. Pomen 'predmet za dejanje' je namreč težko ločevati od bližnjih pomenov 'rezultat dejanja' (*roj*), 'predmet dejanja' (*razsad*), 'orodje dejanja' (*žvižga*: Žvižga oddaja lepe glasove 'predmet za dejanje' – piskati na žvižgo 'orodje dejanja'), 'sredstvo dejanja' (*dokumentacija*: 'kar kaj izpričuje' ali pa 's čimer se kaj izpričuje'; gl. še, *argumentacija, negacija, numeracija*) in 'vzrok/povzročitelj dejanja' (*žalitev*). Prim. še *razlaga, rešitev, zamenjava*.

3. 'stanje' – 'nosilec stanja'

drémež -a m: 1. 'stanje med budnostjo in spanjem': prebuditi se iz dremeža ... 2. 'počasen, neroden človek': Težko je dremeža ogreti za delo³⁶

Gl. še *eksisténca, nevéra*.

4. 'stanje' – 'vzrok stanja' / 'povzročitelj stanja'

gorjé -á s: 1. 'veliko trpljenje, žalost': občutiti gorje; pogumno prenašati svoje gorje; prizadejati komu veliko gorja ... // 'kar povzroča tako trpljenje, žalost': Čakalo nas je novo gorje – vojna; zaupati komu svoje gorje

Gl. še: *razočáranje, žéja; bogastvo, gnusnost, lakota, nesreča, nevarnost, veselje, radost, razhajanje, sreča, uteha, žalost*.

5. 'lastnost' – 'nosilec lastnosti'

grdóba -e ž: 1. 'lastnost malopridega, pokvarjenega': Skrival je svojo grdobo in zavriženost ... 'človek s tako lastnostjo': Ta grdoba se mi zdaj pa še smeje ... 2. 'lastnost grdega': grdoba obraza ... 'človek s tako lastnostjo': Videl je razne grdobe in nakaze

³⁵ Razlage in ponazarjalni zgledi so večinoma delno prilagojeno prevzeti iz *Slovarja slovenskega knjižnega jezika*.

³⁶ V tem primeru je pri pomenskem prenosu morda udeležena tudi metaforičnost ('počasen, neroden, kot da bi dremal'), toda s stališča možnosti motiviranja pomena 'človek' je metonimični prenos temeljni.

hudôba -e ž: 'lastnost hudobnega': lagati iz lastne hudobe ... 'človek s tako lastnostjo': Najraje bi to hudobo pošteno pretepel

5.1 Večpomenskost tipa 'lastnost' – 'nosilec lastnosti' je tipična pri izpridevniških lastnostnih samostalnikih, na ravni izkaznosti v SSKJ pa niti ni pogosta. Vsi primeri vsebujejo zamenjavo KPS števno+ (pojmovno) s KPS števno+ oz. KPS človeško+. Gl. še: *gracija, lenoba, malopridnost, mediokriteta, nečimrnost, nesramnost, neumnost, žalost, žlehtnoba, življenje*. KPS človeško+ izostane v primerih, ko je nosilec lastnosti skupnost, in ne posameznik:

noblesa: 'imenitnost, gosposkost, odličnost': Neznenec je vzbujal vtis noblese ... 'gospoda': Noblesa se shaja pri njem.

Prim. tudi *židovstvo*.

5.2 V tip 'lastnost' – 'nosilec lastnosti' se uvrščajo tudi nekateri netvorjeni samostalniki, pri katerih sta izkazani pomenski povezavi 'sposobnost za kaj' – 'človek, ki ima to sposobnost' (*genij, talent*) in 'oblačilo' – 'človek, ki ima to oblačilo' (*domino, maska, noša*).

genij: 'najvišja, izvorno ustvarjalna sposobnost, duh': Verovali so v njegov iznajditeljski genij; ... 'človek s tako sposobnostjo': spoznanje genija; zgodovinska vloga genija

máska -e ž: 'predmet za zakritje obraza, glave, ki navadno nekaj predstavlja': natakni (si), nositi, sneti (si) masko; Lice je negibno kot maska ... 'kdor ima obraz zakrit s takim predmetom ali po celotni opravi nekaj predstavlja': Najlepše maske bodo nagrajene; V dvorani se je nabralo veliko mask

6. 'lastnost' – 'predmet nosilec lastnosti'

neúmnost -i ž: 1. 'lastnost neumnega človeka': Njegovo neumnost so hitro opazili / obžalovati neumnost odločitve ... 2. ekspr. 'neumno govorjenje ali ravnanje': Ta prepoved se mu je zdela neumnost / govoriti neumnosti; počenjati, uganjati neumnosti... // 'kar je neumno sploh': Take neumnosti še nisem bral, gledal / Napolnili so mu glavo z neumnostmi 'neumnimi nazori, mislimi'

6.1.1 V slovarju je pomen 'lastnost' v motivirajočem pomenu lahko omejen s pripisovanjem lastnosti določeni odnosnici (npr. pri *neumnost* odnosnica *človek*) ali pa nima takih omejitev (npr. *absurdnost*: 'lastnost, značilnost absurdnega'); pri lastnostih, tipičnih za človeka, je omejitev navadno navedena,³⁷ in v teh primerih je motivirani pomen predvidljiv v okviru 'govorjenje' / 'ravljanje' / 'vedenje' / 'dejanje'. Prehod od KPS števno– v motivirajočem pomenu v KPS števno+ v motiviranem pomenu je razviden iz ponazarjalnih zgledov, razlaga pa ni vedno toliko natančna, da bi upoštevala to razliko. V razlagi obeh pomenov je tako prikazan metonimični prehod iz pomena 'lastnost' (KPS števno–) v pomen 'kar ima tako lastnost', nadaljnje določanje

³⁷ 607 pomenov v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* ima izpisano razlago 'lastnost človeka'.

metonimičnega 'kar' pa je preneseno v ponazarjalne zglede, v razlagi pa samo okvirno nakazano z možnostmi, ki so npr. v zvezi s človeškimi lastnostmi najbolj pogoste ('ravnanje' / 'vedenje' / 'dejanje' / 'govorjenje').

Gl. še: *čudaštvo, grobost, ljubeznivost, malopridnost, modrost, nasilništvo, nesramnost, neumnost, nežnost, odgovornost, predrznost, prijaznost, pristrčnost, vljudnost*.

6.1.2 Na podoben način ožje predvidljiv motivirani pomen 'predmet nosilec lastnosti' imajo še nekateri samostalniki, npr. samostalniki iz pridevnikov za barve pomen 'omejena površina take barve' (*belina, črnina, črnjava, modrina, rumenina, rdečina, rjavina, sinjina, sivina, zelenina, zlatnina*), sicer pa je ta predvidljivost nasploh omejena s pomenom najbolj tipičnega samostalnika, ki se mu pripisuje v motivirajočem pomenu imenovana lastnost (*golota*: 'kar je golo': Velik izrez je kazal precej golote = 'gole kože'). Slovarske razlage so v tem pogledu različne, ker upoštevajo morebitno leksikaliziranost poimenovanja točno določene zunajjezikovne danosti z izlastnostnim samostalnikom in v tem primeru iz razlage niti ni več razvidna metonimična povezanost pomenov.³⁸ Pomen 'predmet nosilec lastnosti' večinoma vsebuje KPS števno+, kar je v slovarskem prikazu nakazano z zgledom (iz same razlage 'kar je tako ...' števno ni razvidna), nekateri redki primeri pa imajo izkazana dva pomena za 'predmet nosilec lastnosti', in sicer abstraktni pomen s KPS števno- (*lepota*: 'kar je lepo' čut za lepoto) in konkretni pomen s KPS števno+ ('lepa stvar': naravne lepote).

Gl. še: *absurdnost, aktualnost, dobrina, majhnost, malost, mehčava, melodija, modrost, neokusnost, neprijetnost, neumnost, nevšečnost, neznanost, ničevost, ničnost, novost, objektivnost, omejenost, pojavnost, pojmovnost, pomanjkljivost, posameznost, pravljličnost, nagota, prijetnost, prikritost, privlačnost, razsežnost, radikalnost, različnost, rariteta, razkošje, razkošnost, reakcionarnost, redčina, redkost, relativnost, resničnost, skupnost, specialnost, splošnost, subjektivnost, subtilnost, svežina, telesnost, teža, toplina, transcendenca, transcendentálnost, tujstvo, tukajšnjost, udobnost, ugodnost, umetnost, umišljenost, uradnost, verjetnost, vsakdanjost, vzporednost, zakonitost, zanimivost, zaupnost, zoprniija, zoprnost, 'alost*.

6.2 Kot razmerje 'lastnost' – 'predmet nosilec lastnosti' je mogoče interpretirati večpomenskost še nekaterih samostalnikov, ne da bi bilo to razmerje povezano s tvorjenostjo samostalnika; med temi primeri so tudi netvorjenke.

6.2.1 'števka' – 'predmet, označen s to števkó'

sedmica: 'števka 7': zapisati sedmico // 'avtobus, tramvaj, označen s to števkó': Na tej progi vozi sedmica

³⁸ Npr. pri leksemu *pomanjkljivost* so vsi pomeni metonimično izpeljani iz pomena 'lastnost', iz razlag pa vsaj na prvi pogled to ni razvidno. Takih primerov je med zgoraj navedenimi še nekaj. – Na narečnem gradivu nekaterih govorov na Pivškem je bilo ugotovljeno, da so mnogi abstraktni samostalniki živi samo v motiviranem pomenu, leksikaliziranem za poimenovanje določenega pojma, predmeta, osebe, brez izhodiščnega lastnostnega pomena, npr. *pobožnost* 'cerkveno opravilo', *smrkavost* 'konjska bolezen', *splahota* 'plašen človek', *grenkoba* 'grenka pijača', *grdoba* 'slab človek' in 'grd, slab travnik', *sladkoba* 'sladka jed, pijača' (Meze 1959: 36).

Gl. še: *dvojka, trojka, šestica, osmica, štirica, petka* itd.

6.2.2 'osnovna enota za merjenje česa' – 'merilna priprava, ki ima razsežnost te enote'

meter: 'osnovna enota za merjenje dolžine': Debelina je dva metra // 'priprava za merjenje s to enoto': kupiti nov meter

Gl. še: *centimeter, liter*.

6.2.3 'enota za merjenje česa' – 'danost, ki ima razsežnost te enote'

milja: 'angleška in ameriška dolžinska mera, približno 1.609 m': Pot je dolga deset milj / angleška milja ... // 'razdalja z razsežnostjo te mere': prevoziti deset milj

Gl. še: *minuta, maselj*.

6.2.4 'razsežnost' – 'predmetnost, ki ima to razsežnost v opazni (visoki) stopnji'

globina: 'razsežnost v navpični smeri navzdol': Globina jezera je deset metrov – 'prostor, ki ima to razsežnost v visoki stopnji': ogledati si globine kraškega podzemlja; Kamen je padel v globino

Gl. še: *višina, teža*.

6.2.5 'denarna enota' – 'bankovec / kovanec, ki ima vrednost te enote'

dolar: 'denarna enota Združenih držav Amerike, Kanade in nekaterih drugih držav': izvoziti za milijon dolarjev izdelkov // 'bankovec ali kovanec v vrednosti te enote': šop dolarjev

Gl. še: *frank, funt, lev, marka, peso, pezeta, rubelj, rupija, šiling, zlot*.

6.2.6 Po analogiji se sem uvrščajo še te pomenske povezave, možne pri manjšem številu leksemov:

6.2.6.1 'smer' – 'stran na nebu ali zemlji v tej smeri'

jug: 'smer proti položaju sonca opoldne': določiti jug – 'stran neba ali zemlje v tej smeri': Jug je že jasen

Gl. poimenovanja vseh strani neba (*sever, vzhod, zahod* ...).

6.2.6.2 'smer' – 'veter iz te smeri'

sever: 'smer proti položaju zvezde severnice': določiti sever; Veter piha s severa – 'hladen veter, ki piha iz te smeri': Sever vleče; Zaradi severa se je zelo ohladilo

Gl. še: *jug*.

6.2.6.3 'čas' – 'obstoječe v tem času'

aluvij: 'mlajša, sedanja doba kvartarja; holocen': Dolinske ježe so iz aluvija // 'naplavine iz te dobe'

preteklost: 1. 'čas, ki je minil': Tako ravnanje je znano iz preteklosti; To se je dogajalo v bližnji preteklosti; daljna preteklost ... / Vsi dogodki preteklosti so mu stopti pred oči 2. 'obstoječe v tem času': raziskovati kulturno, nacionalno preteklost

Gl. še: *antika, minulost*.

7. 'dejanje' – 'predmet dejanja'

razsad: 'razsaditev': pripraviti drevesa za razsad ... // 'rastline, namenjene za razsaditev': Razsad je postal pregost

Gl. še: *doživetje, branje, izbor, izpis, pletenje, občutek, občutje, fantaziranje, anketna, aplikacija, aprovizacija, meljava, mletje, recitacija, žegen, ral, recitativ, žehta, žrtje, žrtev, žretje, razstava*. Primeri so težko ločljivi od tistih pri 'dejanje' – 'rezultat dejanja', kar je nakazano celo v slovarski razlagi 'kar se plete, je spleteno' pri *pletenje*.

8. 'dejanje' – 'drugi predmet dejanja'

dopolnitev: 'dajanje k čemu še česa, zlasti kar manjka': dopolnitev pisanja – 'objekt takega dajanja': Članek je potreben še manjših dopolnitev

oprema: 'oskrbovanje delovne enote z napravami za dejavnost': Oprema laboratorija poteka počasi – 'predmeti, ki uresničujejo tako oskrbovanje': Laboratorij je dobil novo opremo

9. 'dejanje' – 'rezultat dejanja'

žaganje: 'delanje kosov, delov s potegovanjem žage sem in tja ali z njenim premikajočim listom': Žaganje ga je utrudilo – 'drobni delci lesa, ki pri tem nastanejo': polna vreča žaganja

Gl. še: *abstrakcija, aerofotografija, agregacija, alegorija, asociacija, obeležba, groteska, dognanje, dramtizacija, harmonizacija, gradnja, konstrukcija, makrame, makrofotografija, malarija, mikrofotografija, misel, montaža, nakup, novelistika, pisanje, razporeditev, recept, recenzija, razglas, rekonstrukcija, reprodukcija, rez* (vsi pomeni iz 1.),³⁹ *reportaža, retuša, retrospektiva, resolucija, abstrakcija, reminiscenca, redukcija, reptura, risanje, razdejanje, razčlemba, rast, razmestitev, razodetje, razprava, žaganje, agregacija, realizacija, razval, razvod, razvrstitev, reakcija, reeskont, rezervacija, žamanje, žganje, redakcija, risarija, romanopisje, rimarija*.

9.1 V skupino 'dejanje' – 'rezultat dejanja' se uvrščajo tudi nekateri leksemi, pri katerih pomen 'dejanje' ni površinsko razvidno tvorjen iz glagola:

9.1.1 'umetniško oblikovanje po določenem načinu' – 'umetniško delo, ki nastane pri tem oblikovanju'

akvarel: 'slikarska tehnika, pri kateri se slika na papir s prosojnimi vodenimi barvami': Slikar goji akvarel že od mladosti // 'slika v tej tehniki': Na steni visijo akvareli; razstava akvarelov

olje: 'slikarska tehnika, pri kateri se slika z oljnatimi barvami' // 'slika v tej tehniki': razstava olj; olja in akvareli

³⁹ Pri pomenu 'rezultat dejanja' iz glagolskih samostalnikov s pomenom 'deformirati, poškodovati' (*urez, zlom, prelom*) Apresjan omenja možnost prepletanja pomena 'rezultat dejanja' in 'mesto dejanja' (*Pri urezu je prišlo do krvavitve. – *pokriti urez z obližem) (Apresjan 1995: 197). Gradivo v SSKJ tega ne kaže.

Prim. še: *akvatinta, arhitektura, enkavstika, grafika, gravura, gvaš, kolaž, lepljenka, litografija, olje, praskanka, sgrafito, trganka, poezija, glasba*. V vseh primerih je pomenska sprememba spremljana s sprembo KPS števno– (pojmovno) v števno+ ali v nekaterih primerih števno– (skupno): razstava grafike 'grafičnih izdelkov', objaviti vso pesnikovo poezijo 'vse pesmi', zanimati se za glasbo določenega skladatelja 'glasbena dela' itd.⁴⁰

9.1.2 'tkanje glede na način prepletanja niti' – 'tkanina, nastala pri tem tkanju'

atlas: 'način prepletanja niti v tkanini, ki se uporablja pri mehkejših tkaninah': Barhant tkejo v atlasu // 'svilena tkanina, izdelana s takim načinom': obleka iz belega atlasa

Gl. še: *cirkas, kanava, keper, empir, barok*.

10. 'dejanje' – 'sredstvo dejanja'

Pomen 'sredstvo dejanja' se ločuje v dve skupini: 1. 'snov' (*polnilo*), 2. 'naprava / celota naprav' (*ventilacija*). Druga skupina se lahko interpretira tudi kot pomen 'predmet za dejanje'.

premaz: 'prekrivanje z mazanjem': končati premaz // 'snov za tako prekrivanje': razredčiti premaz

Gl. še: *polnjenje, obhajilo, ventilacija, dovod, napeljava, vzmetenje, regulacija, dokumentacija, reglementacija, rez, ristanc, razdelba*.

11. 'dejanje' – 'način dejanja'

hoja: 'premikavanje s korakanjem': Hoja ga je utrudila ... 'način takega premikanja': poznati hojo koga; prepoznati koga po hoji

govor: 'oblikovanje besed, stavkov z govornimi organi': S ceste se je slišal govor ... 'način takega oblikovanja': Všeč mi je njen govor; spoznati koga po govoru

Ta medpomenska povezava obstoji tudi neodvisno od izglagolske tvorjenosti:

tehnika: 'dejavnost, ki se ukvarja s ...: dosežki, izdelki tehnike; hiter razvoj tehnike ... 'urejen, ustaljen način, postopek opravljanja kakega dela, dejavnosti': izboljšati, obvladati tehniko; tehnika beljenja, učenja; fotografirati v barvni, črno-beli tehniki; slikarske tehnike

Gl. še *arhitektura, gospodarstvo, obdelava*.⁴¹

12. 'dejanje' – 'mesto dejanja'

prehod: 'hoja čez kaj': preprečiti prehod čez reko – 'mesto take hoje': iskati prehod čez reko

⁴⁰ V tip 'dejanje' – 'rezultat dejanja' tudi Filipec uvršča (imenuje jih varianta produktivnega podtipa 'dejanje' – 'rezultat dejanja'): *arhitektura, grafika, hudba, kinematografije, poezije, režije, sočarstvi* (Filipec 1986: 115).

⁴¹ Včasih si je težje predstavljati pomensko razliko 'dejanje' – 'način dejanja', s poševnico ločen zgled v SSKJ pa nanjo dobro opozarja, npr.: *realizem*: 'priznavanje, upoštevanje dejstev, uresničljivih možnosti': Pri ocenjevanju položaja je bil potreben realizem ... 'način tega priznavanja': Občudujem tvoj realizem.

Gl. še *dovoz, izstop, izvoz, odvoz, prehod, privoz, sestop, uvod, vstop, vtok; izkop, izliv, iztok, kritje, odkop, prelom, razcep, razliv, raztok, razsad, rez, zajetje*.⁴²

12.1 Podskupino k 'dejanje' – 'mesto dejanja' predstavljajo samostalniki z motivirajočim pomenom 'dejavnost':

receptura: 'izdelovanje zdravil po zdravnikovem receptu': Farmacevt mora biti pri recepturi zelo natančen; *receptura* in *galenika* // 'lekarniški oddelek za tako izdelovanje zdravil'

Gl. še: *administracija, anglistika, ambulanta, aseptika, galvaniziranje, karantena, kramarija, noviciat, rentgen, županstvo, računovodstvo, redakcija, trgovina*.

13. 'dejanje' – 'čas dejanja'

žetev: 'delo, dejavnost, povezana s pospravljanjem žita s polja': Začela se je žetev // 'čas tega dela': Bilo je ob žetvi

Gl. še: *pletev, košnja, bratev, mena, mlačev, mlatev, senoseč*.

Poleg ponazorjene skupine ('dejanje' = 'kmečka opravila') je izrazita še skupina '**umetnostno ustvarjanje v določenem slogu**' – '**obdobje tega ustvarjanja**' (*barok, bidermajer, empir, romanika, romantika, renesansa, realizem, rokoko, secesija*) in '**vladanje, ravnanje na določen način**' – '**obdobje tega vladanja, ravnanja**' (*absolutizem, razsvetljenstvo, reformacija; post, ramazan*).

14. 'stanje' – 'čas stanja'

vojna: 'vojaški spopad': Vojna je trajala več let ... // 'čas tega spopada': Med vojno je bil zaprt

Gl. še: *mrak, življenje, ruk, staž, vdovstvo, vojaščina, vojska; zarez, zamuda, prelom, prekinitev, prehod, postanek, predah, predih, zahod, vzhod*.

3.2.3 Propozicijski metonimični pomeni iz udeleženskih pomenov⁴³

1. 'vršilec dejanja' / 'vršilec dejavnosti' – 'dejanje' / 'dejavnost'

šola: 'vzgojno-izobraževalna ustanova': Šola organizira različne dejavnosti ... // 'dejavnost te ustanove': Šola začne septembra

2. 'predmet dejanja' – 'dejanje'

koncert: 'skladba za enega ali več solističnih instrumentov in orkester': igrati, izvajati koncert; violinski koncert; koncert za fagot in godala // 'izvajanje take skladbe': Med koncertom so bili izvajalci premalo zbrani

Tip je preverjeno vezan na medpomensko povezavo 'skladba' – 'izvajanje take skladbe' in v SSKJ izkazan pri leksemih: *kvartet, kvintet, nonet, oktet, pesem, sekstet, septet, tercet, trio, duet*.

⁴² V prvi skupini navedeni samostalniki (pred podpičjem) so tvorjeni iz premikanjskih glagolov, v drugi pa iz glagolov oblikovnega spreminjanja; te glagolske tvorjenke so jedro pomenske skupine 'dejanje' – 'mesto dejanja'. Nekateri vključujejo še pomen 'čas dejanja' (*prelom*) in 'rezultat dejanja' (*pregib*).

⁴³ Metonimije z motiviranim pomenom 'dejanje'/'dejavnost' se kot obrnjena različica pridružujejo zgoraj prikazanim osrednjim propozicijskim metonimijam, pri katerih je povedijski pomen motivirajoči pomen.

3. 'orodje dejanja' – 'dejanje'

viola: 'godalni instrument': zaigrati melodijo na violo / učiti violo 'igranje tega instrumenta'

Tip je najbolj izrazit pri pomenski skupini 'glasbeni instrument' – 'igranje na ta instrument' in je v SSKJ prikazan še pri *violina*, *tromba*, *violončelo*. Ostali primeri: *giljotina*, *gokart*.

4. 'sredstvo dejanja' – 'dejanje'

4.1 Tip je vezan na pomensko skupino 'sredstvo za upodabljanje' – 'umetniško ustvarjanje s tem sredstvom'.

oglje: 'zelo mehek črn risarski material': risati z ogljem ... // 'risanje s takšnim materialom': ukvarjati se z ogljem

4.2 Medpomenska povezava 'sredstvo' – 'umetniško ustvarjanje' ima pogosto izpeljan še pomen 'izdelek, nastal pri tem ustvarjanju', torej še propozicijski pomen 'rezultat dejanja':

tempera: 1. 'barva, pri kateri se za vezivo uporablja emulzija': slikati s temperami; debel namaz tempere ... 2. 'slikarska tehnika, pri kateri se slika s temi barvami': Umetnik, ki ga danes predstavljamo, goji tempero že od mladosti ... // 'slika v tej tehniki': razstava olj in temper

Gl. še: *pastel*, *tuš*, *sepija*.

4.3 Pri leksemu *olje* v nasprotju z gornjim primerom pomen 'sredstvo' ni uslovarjen (pomen 'sredstvo' je uslovarjen v besednozveznem leksemu *oljnata barva*), pač pa sta ne glede na to v skladu z obstoječim metonimičnim vzorcem uslovarjena druga dva predvidljiva pomena; v tem je mogoče videti, kako je pomenotvorni vzorec močnejši od posameznih uslovarjenih rešitev:

olje: 'slikarska tehnika, pri kateri se slika z oljnatimi barvami': slikati v olju // 'slika v tej tehniki': razstava olj; olja in akvareli

4 Sklep

Ugotovljene analogije med določenim delom samostalniške slovarske večpomenskosti (nekateri metonimični pomeni) in povedno skladnjo (povezave med propozicijskimi sestavinami) je mogoče videti kot novo potrditev tiste interpretacije večpomenskosti, ki predpostavlja v jezikovnem sistemu obstoj formul, modelov za pomenotvorne postopke, ki so na voljo, ko pride do poimenovalne potrebe (Apresjan 1995: 189). V prekrivnosti povezav med slovarskima pomenoma s povezavami propozicijskih sestavin je mogoče prepoznati enega od takih modelov. Pri tem je poimenovalna potreba vselej zunajjezikovna danost, razpoložljivi modeli za uslovarjanje večpomenskosti pa so jezikovnosistemsko vzpostavljeni.

LITERATURA

- APRESJAN, Ju. D., 1995: *Leksičeskaja semantika*. Moskva: Vostočnaja literatura RAN.
-- 1974: Regular Polysemy. *Linguistics* 142. 5–32.
-- in drugi, 1999: *Novyj ob"jasnitel'nyj slovar' sinonimov russkogo jazyka. Pervyj vypusk*. Moskva: Škola.
- CRYSTAL, D., 1991: *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. Oxford: Blackwell.
- FILIPEC, J., ČERMÁK, F., 1985: *Česká lexikologie*. Praha: Academia.
- HALLIDAY, M. A. K., 1994: *An Introduction to Functional Grammar*. London: Arnold.
- LYONS, J., 1977: *Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MEZE, J., 1959: O abstraktnih iz pridevnikov. *Razprave V*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. 32–45.
- MORRIS, Ch. W., 1946: *Signs, Language and Behavior*. New York: Prentice-Hall.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika: Elektronska izdaja v 1.0*, 1998. Ljubljana: DZS.
- SNOJ, J., 2002: *Tipologija slovarske večpomenskosti: Magistrsko delo*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- 2004: *Tipologija slovarske večpomenskosti slovenskih samostalnikov*. Ljubljana: Založba ZRC.
- TOPORIŠIČ, J., 1982: *Nova slovenska skladnja*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- UFIMCEVA, A. A., 1986: *Leksičeskoe značenje. Princip semiologičeskogo opisanija leksiki*. Moskva: Nauka.
- VIDOVIČ MUHA, A., 1984: Tipološke lastnosti besedotvorne skladnje. *XX. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 305–321.
- 1985: Primeri tvorbnih vzorcev glagola. *XXI. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 47–59.
- 1986: Besedni pomen in njegova stilistika. *XXII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 79–91.
- 1988: *Slovensko skladijsko besedotvorje ob primerih zloženik*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete (Partizanska knjiga).
- 1993: Glagolske sestavljenke – njihova skladijska podstava in vezljivostne lastnosti. *Slavistična revija* 41/1. 161–192.
- 2000: *Slovensko leksikalno pomenoslovje: Govorica slovarja*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete (Razprave Filozofske fakultete).
- WEINREICH, U., 1966: Explorations in Semantic Theory. *Current Trends in Linguistics* 3. The Hague: Mouton.

SUMMARY

Slovene linguists have noticed in some metonymically derived meanings that the internal lexical metonymic relation between meanings overlaps with the relations between the elements of the preposition, e.g., *pisánje* -a n: 1. 'forming letters, numbers' (M1) – 2. 'the result of this process' (M2) ≡ 'action' (*pisati* → 'the act of writing'; A) – 'result of action' (*pisati* → 'what is written'; RA) ≡ predication – non-first agent. The established overlap between the metonymically connected lexical meanings and the connection between the elements of the proposition is a possible criterion for the typology of lexical polysemy. Until now this overlap has only been discussed in the derivatives with the derivational meaning. The concept of syntactic derivation and polysemy in Y. D. Apresyan's theory gave rise to the idea that the propositional connections can also be recognized between metonymically connected meanings, i.e., without them reali-

zing the derivational meaning. This broadening of inter-semantic connections to non-derived words is made possible by Apresyan's unique concept of lexical meaning and by his view that the syntactic derivation and polysemy equally allow synonymic transformations of sentences.

In Apresyan's conception of lexical meaning, it is essential that within the meaning of the linguistic sign one differentiate the lexical meaning (collection of denotative semantic features without hierarchy) from the syntactic meaning (syntactic semantic features). This differentiation allows the estimation that in the syntactic derivation the base word (e.g., the adjective *bel* 'white') and the derived word (e.g., the noun *belina*) are equal in the lexical meaning and only different in the syntactic meaning. Such a definition of the relationship between the base word and the derived word agrees with the possibility of synonymous transformations of the sentence, e.g., *Tkanina je bila bleščeče bela*. 'The fabric was sparkling white.' – *Belina tkanine je bila bleščeča*. 'Whiteness of the fabric was sparkling.' Synonymous transformations are also possible based on lexical polysemy, e.g., *Poimenovanje predmetov poteka nepredvidljivo* 'The naming of objects is carried out randomly' (the polysemic noun *poimenovánje* -a n, meaning 'action') – *Predmeti dobijo svoja poimenovanja nepredvidljivo* 'Objects are assigned their names randomly' (the polysemic noun *poimenovánje* -a n, meaning 'result of action'). The analogy between the syntactic derivation and lexical polysemy, based on the possibility of synonymous transformations of the sentence, closely ties together both linguistic planes, i.e., the syntactic-derivational and the lexical-semantic plane. The relationship between the base and derived words in the syntactic derivation is—from the point of view of possible formation of synonymic sentences—comparable to the relationship between the base meaning and metonymically derived meaning of some polysemic words.

The congruency of the internal lexical metonymic connections between meanings (M_m : M_{Mn}) with the connections of the propositional elements (predication: participant) is recognized as the criterion for the typology of the metonymic internal lexical connections, establishing an independent type of derived meanings, i.e., propositional metonymic meanings. This typological criterion has previously been used for Slovene nominal polysemy in derivatives with derivational meaning. In terms of the typology of lexical polysemy the given internal lexical semantic connection is of crucial importance, regardless of the derivation of the word. Hence the cited typological criterion is in lexical polysemy relevant only if it is usable regardless of the presence of the derivational meaning and of the derivation of the polysemic word. Based on Slovene nouns it was established that non-derived words also contain propositional metonymic meanings, i.e., that the propositional type of the internal lexical connection between meanings exists regardless of derivation. The article lists and illustrates with examples propositional internal lexical connections between meanings found in Slovene nouns, i.e., within 2,673 internal lexical connections between meanings.